

ФАКТОРНА СТРУКТУРА АКЦІОПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ ПЕРІОДУ ПІЗНЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

Гуляс Інеса Антонівна¹

¹Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці (Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4960-4011>
Researcher ID: D-9155-2016

UDC: 159.923

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню специфіки акціопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості у період пізньої дорослості. Окреслено основні психологічні особливості представників розглядуваного віку.

Наголошено, що в період пізньої дорослості суттєвим є і те, що в людини помітно змінюється структура її психологічного часу. В хронотопі особистості різко зменшується частка майбутнього, яке розширювало її життєвий простір. Вимушене зниження зовнішньої активності, з іншого боку, дозволяє людині розширити та поглибити сферу внутрішньої активності.

Сфокусовано увагу та тому, що головною турботою людини в такий період має бути розвиток духовної сфери особистості, проживання у просторі глибинних сенсів буття окремої людини й людства, розуміння унікальності кожного індивіда, його незамінності, що пом'якшує ситуацію невизначеності, надає майбутньому певного сенсу.

Зазначено, що здатність до проектування дає людині можливість на ймовірній основі передбачати результати як власної діяльності, так і діяльності інших людей і подій. Передбачення можливого ступеня досягнення будь-якої мети, за умов певного способу дій, складає зміст процесу проектування як детермінуючого фактора життєвих досягнень особистості.

Констатовано, що у контексті методології дослідження відправним пунктом є уявлення про особистість як інтегрального суб'єкта можливих духовних, моральних та інших глибинних

Address for correspondence, e-mail : editpsychas@gmail.com
Copyright: © Inesa Hulias

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

трансформацій і предметних утілень людини, а в основу емпіричного дослідження означеного феномена лягли принципи: суб'єктності, ціннісних орієнтацій, телеологічності.

Особливу увагу приділено емпіричному дослідженню, результати якого узагальнено й інтерпретовано у факторній структурі аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень досліджуваних, репрезентованій дванадцятьма компонентами: успішна реалізація, спрямованість на результат, регуляторний ресурс, марні намагання, диспозиція самоефективності, комфортне життя, інверсійна фемінність, сприяння у справах, зовнішній чинник, згортання соціальних ролей, незадоволеність самореалізованістю, прагнення до успіху. З'ясовано, що у факторній структурі ціннісного проектування респондентів домінують перших два, які по праву можна вважати провідними.

Ключові слова: пізня дорослість, життєві досягнення, аксіопсихологічне проектування.

Постановка проблеми. Вік від 55-ти до 60-ти років Д. Бромлей (Bromley, 1988) характеризує як вершину певних соціальних досягнень і авторитету й водночас відокремлення від професійних ролей і суспільних обов'язків. Найбільш суттєвою для переважної більшості представників розглядуваного віку є зміни в аспекті суб'єкта діяльності – проблема виходу на пенсію, яку називають «шоком відставки». В результаті людина позбавляється свого професійного майбутнього, наповненого задумами, проблемами, планами. Вона також стає виключеною з системи міжособистісних, соціальних зв'язків, у яку входять представники різних поколінь. Відставка (чи вихід на пенсію) означає відокремлення людини від референтної її групи, тієї справи, якій вона присвятила тривалий час свого життя. Працівник втрачає важливу соціальну роль і значуще місце в суспільстві. Зникає джерело його соціальних стимуляцій, погіршується матеріальне становище. Між тим для багатьох людей цього віку відставка – це втрата майбутнього, за

тонкими межами якого життєвий світ наповнюється сферою невизначеності та беззмістовності (Анціферова, 2004). Викладене вище й зумовлює актуальність анонсованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні психологічну науку поповнюють дослідження, присвячені вивченню психологічних особливостей і психологічних проблем осіб пізньої дорослості. При вивченні перших – досліджують вікові кризи похилого віку. Зауважимо, що вихід на пенсію у вітчизняній психології розглядають як кризовий період, пов'язаний з різкою зміною образу життя. При цьому, переважна більшість вчених солідарні у тому, що вихід на пенсію є важливим і складним кроком у житті людини, який вимагає перебудови, як образу життя, так і свідомості. Як правило, люди похилого віку в нашій державі виходять на пенсію психологічно не підготовленими до нового періоду життя, що негативно відбивається на процесі їх соціальної адаптації й особистої задоволенос-

ті. Відтак, актуальними є питання, пов'язані з аспектами підготовки людей до виходу на пенсію (Краснова, 2000) й особливостями їх соціально-психологічної адаптації (Краснова & Марцинковська, 1998).

Деякі вчені (Гамезо & Герасимова, 1999) акцентують увагу на дослідженні стресів і виокремлюють низку факторів ризику або стресорів, характерних для означеного вікового періоду: відсутність чіткого життєвого ритму; різке звуження сфери спілкування; вихід з активної трудової діяльності; синдром «відпускання гнізда»; відчуття дискомфорту і замкнутого простору; самотність.

Розглядаються варіанти входження у пенсійний вік (Никифоров, 2006).

Буквально нещодавно представлено дисертаційне дослідження (Прокопец, 2017) з вивчення особливостей емоційного стану і психологічного благополуччя чоловіків і жінок пенсійного віку з різним робочим статусом.

Зважаючи на стислий огляд наявного доробку, зазначимо, що в період пізньої дорослості суттєвим є і те, що в людини помітно змінюється структура її психологічного часу. В хронотопі особистості різко зменшується частка майбутнього, яке розширювало її життєвий простір. Вимушене зниження зовнішньої активності, з іншого боку, дозволяє людині розширити та поглибити сферу внутрішньої активності. На переконання дослідників (Анцыферова, 2004), головною турботою лю-

дини в такий період має бути розвиток духовної сфери особистості, проживання у просторі глибинних сенсів буття окремої людини й людства, розуміння унікальності кожного індивіда, його незамінності, що пом'якшує ситуацію невизначеності, надає майбутньому певного сенсу. Саме в цьому плані – аксіологічному, на наш погляд, не вистачає праць як теоретичного, так і прикладного характеру.

Метою статті є узагальнення й інтерпретація результатів факторного аналізу аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду пізньої дорослості.

Наукове обґрунтування методології проведеного дослідження. Здатність до проектування дає людині можливість на ймовірній основі передбачати результати як власної діяльності, так і діяльності інших людей і подій. Передбачення можливого ступеня досягнення будь-якої мети, за умов певного способу дій, складає зміст процесу проектування як детермінуючого фактора життєвих досягнень особистості.

Побудова нашої концепції аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості зумовлює необхідність визначення магістральних ліній анонсованого дослідження. Як зазначає О. М. Гріньова (Гріньова, 2018: 139), посилаючись на праці сучасних учених (Булах, 2016; Волошина, 2015; Карпенко, 2018; Климишин, 2009; Ставицька, 2012), принципи дослідження розглядають як ключові наукові положення, на основі яких

здійснюється методологічне вивчення системних психологічних утворень.

У контексті методології нашого дослідження відправним пунктом є уявлення про особистість як інтегрального суб'єкта можливих духовних, моральних та інших глибинних трансформацій і предметних утілень людини (Карпенко, 2018). У спектрі інтегральної суб'єктності особистості З.С. Карпенко (Карпенко, 2006: 159) виокремлює п'ять рівнів розгортання або актуалізації ціннісних диспозицій: 1) переддиспозиційний, індивідний рівень; 2) моносуб'єктний, діяльнісно-адаптивний; 3) полісуб'єктний, діалогічно відкритий, морально відповідальний; 4) метасуб'єктний, індивідуальнісний; 5) супердиспозиційний, абсолютносуб'єктний.

Марковані рівні ієрархізовано і кожен з них налаштований на досягнення відповідної цінності суб'єктного буття людини в різних іпостасях її життєздійснення: відносний суб'єкт стурбований вітальністю і здоров'ям як передумовою своїх подальших психодуховних трансформацій; моносуб'єкт зорієнтований на цінності освоєння предметних діяльностей (істина, користь, справедливість тощо) з представленими в культурі нормами і стандартами; полісуб'єкт позиціонує себе в контексті міжособистісних взаємин; метасуб'єкт прагне до творчої трансцендентності, інобуття в інших об'єктах або суб'єктах; з позиції абсолютного суб'єкта, людина прагне пізнати своє унікальне місце і призначення у

світі (Карпенко, 2006).

З огляду на викладене вище, в основу емпіричного дослідження означеного феномена лягли принципи: суб'єктності, ціннісних орієнтацій, телеологічності.

Зважаючи на об'єкт і предмет дослідження, його мету й завдання, з позицій системного підходу до вивчення аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості, нами використано теоретичні методи: аналіз і синтез монографічної літератури, систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних, абстрагування; емпіричні: тестування – вербальне та проєктивне, анкетування у форматі констатувального експерименту; математичні (факторний аналіз); в якості організаційного виступив метод „поперечних зрізів”.

Факторний аналіз є невід'ємною частиною будь-якої серйозної статистичної комп'ютерної програми та входить в основний інструментарій усіх наук, якими передбачено поліпараметричні описи досліджуваних об'єктів, таких, як соціологія, економіка, біологія, медицина й інші. Факторний аналіз тісно пов'язаний з вимірюваннями у психології (Климчук, 2006: 43–48).

За А.Д. Наследовим, фактор є прихованою причиною узгодженої мінливості досліджуваних змінних (Наследов, 2004: 251). У контексті нашого дослідження, у психологічному смислі фактор, зумовлюючи спільні зміни низки діагностованих параметрів, що ви-

значають аксіопсихологічне проектування життєвих досягнень особистості, є прихованим чинником їх становлення. Отже, з метою виявлення структури означеного феномена та внутрішніх зв'язків його складових – 61 змінної – у розглядуваній вибірці нами використано такий метод.

Психологічний інструментарій дослідження склав комплекс методик: для емпіричного вивчення власне життєвого шляху застосовано методику «Каузометрія» Є. І. Головахи, О. О. Кроніка; цільової спрямованості – «Методику дослідження цільової спрямованості особистості» Я. В. Васильєва; виявлення намірів чи цілей, які людина намагається реалізувати у своєму буденному житті – «Пакет оцінки особистісних прагнень» Р. Еммонса; реалізації ціннісних орієнтацій досліджуваних у реальних умовах життєдіяльності – «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. С. Бубнова; перфекціонізму – «Полівимірна шкала перфекціонізму» (П. Хьюїтта і Г. Флетта); мотивації досягнення – «Діагностика мотивації досягнення» А. Мехрабіана; самоефективності, її рівнів і структурних компонентів – «Опитувальник самоефективності» І. В. Брунової-Калісецької; саморегуляції – «Стиль саморегуляції поведінки» В. І. Моросанової, Є. М. Коноз; домінуючих копінг-стресових поведінкових стратегій – «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер (адаптований варіант Т. Крюкової); психо-

логічної статі – «Дослідження маскулінності-фемінності особистості» С. Бем; щастя – «Оксфордський опитувальник щастя» М. Арґайла.

У дослідженні взяли участь 63 педагоги початкової освіти періоду пізньої дорослості (55-60 років), що працюють у загальноосвітніх навчальних закладах м. Чернівці та Чернівецької області. Опитування проводили на базі Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

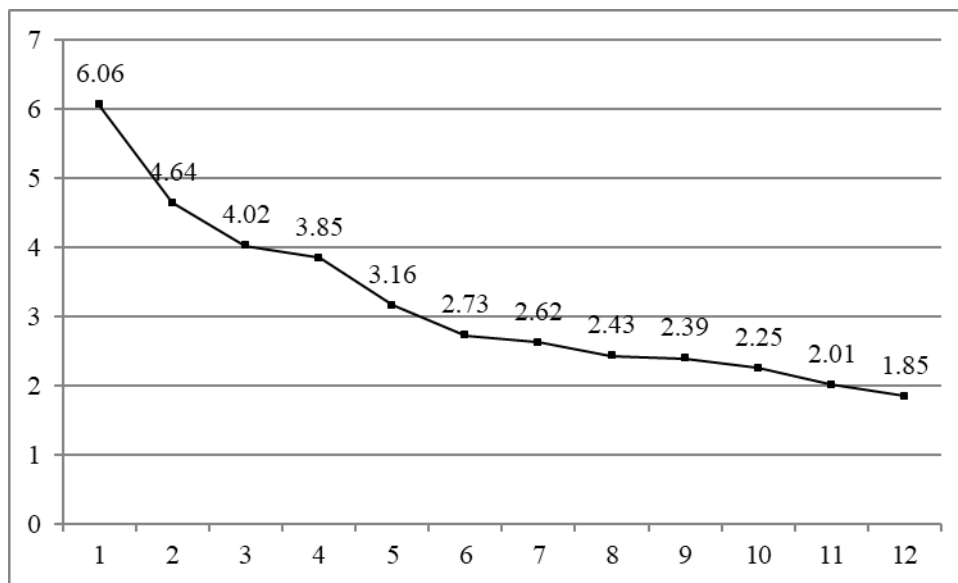
Статистичну обробку емпіричних даних здійснювали на базі пакету програм IBM SPSS Statistics 22.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Пропоноване дослідження є продовженням вивчення специфіки аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості у період дорослості.

Застосування факторного аналізу до вибраних показників визначалось за допомогою критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейера-Олкіна (критерій КМО = 0,070), а також критерію сферичності Бартлетта (приблизне значення $\chi^2 = 3428,643$; $df = 1830$; $p = 0,000$), що засвідчило можливість використання такого аналізу.

Для визначення кількості факторів користувалися критерієм «кам'янистого осипу»

Примітка. 1 – 12 – фактори, 0 – 7 – власні значення.

Рис. 1. Власні значення факторів аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів пізньої дорослості ($n = 63$)

Р. Кеттела, який вимагає побудови графіка власних значень. Комп'ютерна програма шляхом вибору методу головних компонент запропонувала нам цей графік і кількість факторів ми визначили по точці перегину на графіку власних значень до його виходу на пологую

пряму після різкого спаду, що у нашому випадку дорівнює 21.

Однак, фактори 13-21 мають у своєму складі переважно одну змінну з незначним навантаженням. Тому, з метою оптимізації аналітичного процесу, кількість факторів ско-

Таблиця 1.

Власні значення факторів, $n = 63$

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	6,06	9,94	9,94
2	4,64	7,61	17,55
3	4,02	6,60	24,15
4	3,85	6,31	30,47
5	3,16	5,18	35,65
6	2,73	4,48	40,13
7	2,62	4,31	44,44
8	2,43	3,99	48,44
9	2,39	3,92	52,36
10	2,25	3,69	56,05
11	2,01	3,31	59,36
12	1,85	3,03	62,40

ротили до 12 (рис. 1), чим і пояснено 62,4 % сумарної дисперсії, що, на нашу думку, є до- сить вагомим результатом.

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 1.

Аналіз власних значень факторів свід- чить, що максимальним впливом у розгляду- ваному випадку володіє фактор 1-й; близькі до нього за силою фактори 2-й і 3-й; решта – мають менші власні значення і, відповідно,

Таблиця 2.

Факторна структура аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів пізньої дорослості (n = 63)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 Успішна реалізація	труднощі	-0,695
	зусилля	-0,666
	прогрес	0,644
	саморегуляція	0,580
	самостійність	0,546
	успішність	0,434
Фактор 2 Спрямованість на результат	моделювання	0,586
	розваги, відпочинок	-0,547
	щастя	0,511
	внутрішня причина	0,510
	оцінка результатів	0,465
	засмучення	0,434
	воля	0,434
	перфекціонізм	0,432
Фактор 3 Регуляторний ресурс	гнучкість	0,580
	соціальна бажаність	0,472
	перфекціонізм, орієнтований на себе	-0,461
Фактор 4 Марні намагання	стратегія	-0,472
	ймовірність успіху	-0,450
	маскулінність	0,402
	успішність	-0,385
	воля	0,380
	розв'язання задачі	0,362
Фактор 5 Диспозиція самоефективності	самоефективність	0,668
	сценарій	0,573
	стратегія	0,479
Фактор 6 Комфортне життя	соціально приписаний перфекціонізм	-0,523
	пізнання нового	0,425
	моделювання	-0,415
	насолода прекрасним	0,398
Фактор 7 Інверсійна фемінність	маскулінність	0,507
	соціальне відволікання	-0,464
	уникнення	-0,448
	здоров'я	0,360
Фактор 8 Сприяння у справах	підтримка	0,538
	планування	-0,457
Фактор 9 Зовнішній чинник	вплив обставин	0,491
Фактор 10 Згортання соціальних ролей	здоров'я	-0,447
	соціальний статус	-0,553
	програмування	0,392
Фактор 11 Незадоволеність самореалізованістю	ймовірність успіху	-0,369
	емоції	-0,566
	коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя	-0,377
Фактор 12 Прагнення до успіху	мотивація досягнення	0,440
	спілкування	-0,391
	радість	0,360

містять меншу частку загального відхилення (дисперсії) по вибірці.

Після варімакс-обертання матриця факторних навантажень на показники виявилася доволі структурованою, з чітко вираженими дванадцятьма факторами (табл. 2).

Фактор 1 (внесок до сумарної дисперсії – 9,94 %) представлено палітрою таких змінних: труднощі (-0,69), зусилля (-0,67), прогрес (0,64), саморегуляція (0,58), самостійність (0,55), успішність (0,43) й інтерпретовано як «*Успішна реалізація*».

Отже, у реалізації своїх сценаріїв і проєктів опитані легко рухаються вперед, помітно прогресують, незважаючи при цьому на труднощі та невдачі (яких, на їхню думку, начебто немає). Свою успішність досліджувані оцінюють за власними професійними досягненнями й отриманими результатами, що пов'язано з відчуттям зростання і розвитку, вірою у себе, власний потенціал і ресурси, можливість почуватися упевнено, усвідомлювати себе автором власного життєвого шляху.

До поставленої мети представники поважного віку прямують самостійно. На переконання М. Л. Смульсон (Смульсон, 2012; 2013), важливим механізмом розвитку особистості пізньої дорослості є суб'єктно зумовлене самостійне самопроєктування, адже задачі розвитку згаданого віку визначаються і розв'язуються особистістю самостійно, вони принципово індивідуалізовані з поправкою на вік, стан здоров'я, сімейне положення і професій-

ну зайнятість. Характер такого механізму розвитку відрізняє пізню дорослість від попередніх вікових етапів, коли розвиток здійснюється в організованих соціумом умовах.

Продовжуючи попередню думку, близьку позицію, пов'язану з тим, що людина самостійно визначає особливості свого розвитку, займає К. В. Приходько (Приходько, 2009), вважаючи, що джерела розвитку особистості пізньої дорослості полягають у пошуку нових видів стимуляції, які сприяють підтримці соціального інтересу, збереженню відчуття власної корисності, причетності до процесів суспільного життя.

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 7,61 %) утворено детермінантами із сильними та помірними зв'язками: моделювання (0,59), розваги (-0,55), щастя (0,51), внутрішня причина (0,51), оцінка результатів (0,46), засмучення (0,43), воля (0,43), перфекціонізм (0,43), а тому й дістав назву «*Спрямованість на результат*».

Педагоги пізньої дорослості здатні виокремлювати значущі умови досягнення цілей, як у поточній ситуації, так і в перспективному майбутньому, що може проявлятися в адекватності програм дій до планів діяльності, відповідності отримуваних результатів поставленим цілям. За неочікуваних обставин, зміни способу життя, переходу на іншу систему роботи досліджувані здатні гнучко змінювати значущі умови і, відповідно, програму дій.

Варто відзначити, що в респондентів

розвинута адекватність самооцінки, сформовані та стійкі суб'єктивні критерії оцінки успішності досягнення результатів.

У проектуванні своїх досягнень досліджувані керуються власними міркуваннями та переконаннями, докладають вольових зусиль і прагнуть перфектності, що в підсумку, виливається у переживання щастя від отриманого результату.

Фактор 3 (внесок до сумарної дисперсії – 6,60 %) визначають компоненти із сильним позитивним і помірними протилежними зв'язками: гнучкість (0,58), соціальна бажаність (0,47), перфекціонізм, орієнтований на себе (-0,46), який і конкретизуємо у назві **«Регуляторний ресурс»**.

Однією з головних детермінант свого успіху представники пізньої дорослості вважають гнучкість поведінки, яка проявляється у них в дружньому, доброзичливому ставленні до оточуючих, демонстрації інтересу до їх внутрішнього світу, надання певної допомоги. Розуміння індивіда в термінах його власного життєвого досвіду, вміння вислухати, демонстрація відкритості у соціальній взаємодії забезпечуються завдяки екзистенційній спрямованості особистості педагога.

В опитаних сформована регуляторна гнучкість, тобто здатність перебудовувати систему саморегуляції у зв'язку зі змінами зовнішніх і внутрішніх умов, вони демонструють пластичність усіх регуляторних процесів. За виникнення непередбачених обставин досліджувані легко перебудовують плани і програми виконуваних дій і поведінки. В ситуації розузгодження отриманих результатів з поставленою метою завчасно оцінюють сам факт розузгодження, корегують регуляцію. Гнучкість регуляторики дозволяє їм адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно розв'язувати поставлену задачу в ситуації ризику, що є соціально бажаним.

Натомість негативний зв'язок зі змінною «перфекціонізм, орієнтований на себе», як і у педагогів середньої дорослості, свідчить про те, що представники розглядуваної вибірки також не мають особливого прагнення вдосконалюватися, у них відсутні підвищена самокритичність, організованість, самодисципліна та схильність до рефлексії. Поясненням цьому можуть бути певна втома і бажання зберегти залишок фізичного та психічного здоров'я.

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 6,31 %) репрезентовано низкою дескрипторів із помірними негативними та позитивними зв'язками: стратегія (-0,47), ймовірність успіху (-0,45), маскулінність (0,40), успішність (-0,38), воля (0,38), розв'язання задачі (0,36). Змістове наповнення визначених шкал дає змогу узагальнити їх у назві фактора **«Марні намагання»**.

Відсутність провідної складової самоєфективності особистості – стратегії – у представників пізньої дорослості логічно тягне за собою неуспіх. Іншими словами, вони не во-

лодіють (або слабо володіють) мистецтвом ведення власного життя, головною метою якого є пошук і здійснення свого унікального сенсу. Та попри наявність окремих чоловічих рис, докладання незначних вольових зусиль і орієнтації на копінг «розв'язання задачі» успіх навряд чи можливий.

Фактор 5 (внесок до сумарної дисперсії – 5,18 %) сформували такі характеристики: самоефективність (0,67), сценарій (0,57), стратегія (0,48). Оскільки дві останні шкали є складовими самоефективності особистості, то розглядуваний фактор маркуємо як «**Диспозиція самоефективності**».

У побудові своїх проєктів і реалізації життєвих програм досліджувані опираються на власну самоефективність, яка передбачає наявність сценарію своєї діяльності, її перебігу, результату, наслідків. Виробляючи стратегію, опитані планують і вибудовують діяльність на випадок виникнення труднощів і невдач. У цьому контексті мається на увазі також і ставлення респондентів до невдач, ситуації діяльності загалом. Якщо сценарій передбачає майбутній результат, то стратегія – безпосередньо рух до нього.

Стратегія, яку вибудовують досліджувані на основі уявлень про свою успішність, виражає їхню суб'єктну позицію. Саме через стратегію вони структурують власну суб'єктну активність. Зауважимо, що особливо важливими моментами у стратегічному плануванні такої активності є невдачі і перешкоди, які

трапляються в ній. Уявлення про здатності справитися з такими труднощами, подолати їх, складають саморегуляційну основу самоефективності.

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 4,48 %) представлено показниками із сильним негативним і помірними зв'язками: соціально приписаний перфекціонізм (-0,52), пізнання нового (0,42), моделювання (-0,41), насолода прекрасним (0,39), що дає змогу узагальнити їх у назві «**Комфортне життя**».

Отже, в респондентів відсутня переконаність у тому, що інші люди мають відносно них надзвичайно високі очікування, яким надто складно, якщо загалом можливо, відповідати стандартам, встановлюваним для них оточуючими, щоб заслужити на їх схвалення, прийняття і уникнути негативної оцінки.

Опитані також демонструють слабку сформованість процесів моделювання – одного з етапів саморегуляції особистості, що зумовлює неадекватну оцінку значущих умов і зовнішніх обставин, що проявляється у фантазуванні, яке може супроводжуватися різкими перепадами ставлення до розвитку ситуації, наслідкам своїх дій. Натомість прагнуть до пізнання нового й насолоди прекрасним.

Фактор 7 (внесок до сумарної дисперсії – 4,31 %) визначають складові із сильним і помірними зв'язками: маскулітність (0,50), соціальне відволікання (-0,46), уникнення (-0,44), здоров'я (0,36). Отже, фактор можна ма-

ркувати як **«Інверсійна фемінність»**.

Згідно з типологією фемінності С.А. Ільїних (Ильиных, 2012), інверсійна фемінність – така, що відповідає традиційно чоловічій поведінці, пов'язаній з суперництвом, незалежністю тощо. Такий тип корелює з маскуліним типом статевої ідентичності за методикою С.Бем, що властиво представникам розглядуваної вибірки.

Фактор 8 (внесок до сумарної дисперсії – 3,99 %) утворено двома дескрипторами із сильним позитивним і помірним негативним зв'язками: підтримка (0,54) і планування (-0,46), що й уможливило його назву – **«Сприяння у справах»**.

У реалізації своїх прагнень і задумів поважне товариство має надійну підтримку з боку значущих у його житті людей – переважно, рідних і близьких, що може проявлятися у матеріальній допомозі, яка сприяє збереженню життєздатності досліджуваних, підкріпленню і зміцненню їх здоров'я; пораді, що вселяє впевненість і підбадьорює; моральній підтримці, яка заспокоїть, і простому людському спілкуванню. Тому, за таких обставин, як нам здається, респонденти не бачать сенсу в деталізованому плануванні своєї діяльності.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 3,92 %) містить два компоненти з помірними протилежними зв'язками: вплив обставин (0,49) і здоров'я (-0,45). Відповідно, назовемо його **«Зовнішній чинник»**.

Проектування життєвих досягнень

(можливо, незначних) у розглядуваному періоді дорослості опитаних зумовлено, в основному, впливом обставин, які, на жаль, даються взнаки. Останні можуть охоплювати життєву ситуацію, доступні ресурси (або їх нестачу чи відсутність), інших людей тощо.

Услід за В.Г. Панком і Г.В. Рудь (Панок & Рудь, 2006: 44), ми вважаємо, що життєва ситуація, як мінімум, містить три групи складових: соціальне оточення людини в сукупності різних соціальних інституцій, груп і окремих людей, соціальних умов життєдіяльності, законів, правил, традицій – усього соціального контексту життєдіяльності; природне (об'єктне) середовище існування, зокрема й організм людини; власне особистість як носій активності, як суб'єкт, що перетворює себе і довкілля.

Особистість, яка взаємодіє з соціальними та природними чинниками, стикається з проблемами різних типів. Такі проблеми мають різні походження, витоки й природу, хоча впливати на особистість можуть однаково суттєво.

Серед життєвих проблем особистості виокремлюють п'ять їх типів (Панок & Рудь, 2006: 45):

- ⇒ власне особистісні – уявлення, ставлення, самооцінювання, страхи, комплекси тощо;
- ⇒ соціальних суб'єктів – соціальні вимоги, правила, закони, соціальні процеси в суспільстві та соціальних групах;

- ⇒ взаємодії з соціальними суб'єктами – відносини, спілкування, міжособистісна взаємодія;
- ⇒ об'єктні – проблеми, викликані умовами існування особистості – екологія, ландшафти, урбаністичне і технічне середовище, стан здоров'я людини, фізичні умови життєдіяльності тощо;
- ⇒ взаємодія з середовищем – пристосованість до середовища, санітарні норми, спосіб існування у фізичному просторі, взаємодія з технікою тощо.

Окреслені типи проблем, хоча і мають різну природу, переживаються особистістю як актуальні, і такі, від яких залежить стратегія поведінки, вибір напрямку життєвої перспективи і власне активність особистості у конкретній ситуації.

Фактор 10 (внесок до сумарної дисперсії – 3,69 %) складають змінні із сильним негативним і помірними протилежними зв'язками: соціальний статус (-0,55), програмування (0,39) і ймовірність успіху (-0,36), тому маркуємо його як «**Згортання соціальних ролей**».

Отже, перехід до старшого віку опитаних – періоду пізньої дорослості – визначають відповідні соціальні показники такого «порогу»: зміна соціального статусу, а, відтак, і основного джерела доходу, що зумовлює втрату соціального капіталу та звуження кола соціальних ролей.

У цьому контексті слушною є думка І.О. Прокопець (Прокопець, 2017), яку ми та-

кож поділяємо, про те, що зміна статусу людини, зумовленого передусім припиненням трудової діяльності, пов'язано з трансформацією ціннісних орієнтирів при оцінюванні самої себе, образу життя і спілкування, а також виникненню різних труднощів, як у соціально-побутовій, так і психологічній адаптації до нових умов.

Фактор 11 (внесок до сумарної дисперсії – 3,31 %) визначено лише двома змінними, причому зі знаком «-»: емоції (-0,56) та коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (-0,37), якому й присвоїмо назву «**Незадоволеність самореалізованістю**».

Як зазначає О.В. Селезньова (Селезнева, 2010: 79), потреба в самореалізації є полівалентною, тобто існує у низці варіантів форм, видів і способів. Задовольняючи потребу в самореалізації у різних сферах життєдіяльності, людина знаходить своє місце в системі суспільних зв'язків і відношень, вибудовуючи власну, неповторну траєкторію життєвого шляху.

Отже, на шляху до кінцевої мети досліджуваних – самореалізації – часто виникають серйозні проблеми, зумовлені невідповідністю між їх енергетичним потенціалом, рівнем набутих навичок і знань, інтелектуальними можливостями і ступенем актуалізації умінь у реальності. За різних обставин – впливу довкілля, тривалої складної життєвої ситуації, нестачі ресурсів (або їх відсутності) потенції опитаних не збігаються з бажаним кінцевим резуль-

татом діяльності. Іншими словами, розбіжність можливостей, прагнень, бажань з фактичним становищем у житті респондентів призводить до виникнення відчуття незадоволеності.

Фактор 12 (внесок до сумарної дисперсії – 3,03 %) об'єднує такі діагностичні показники: мотивація досягнення (0,44), спілкування (-0,39), радість (0,36), які можна узагальнити назвою «**Прагнення до успіху**».

Втілюючи власні життєві проекти, опитані попри все прагнуть до успіху, а в підсумку, мабуть, – життєвого успіху. На думку Л.А. Мальц і А.М. Федосєєвої (Мальц & Федосєєва, 2005), успіх особистості в контексті життєдіяльності може бути формою самореалізації і зумовлює суб'єктивну задоволеність процесом життя. За І.Г. Єрмаковим (Єрмаков, 2007: 257), життєвий успіх – це і результат, і суспільна оцінка результату (результатів) життєвого проекту. Він не може розглядатись у відриві від передбачених проектом творінь або дій особистості, які оцінені як успішні, здобули визнання. Життєвий успіх – важливий критерій результативності життєвого проекту, його значущості для оточуючих особистостей людей.

Життєвий успіх, з одного боку, є результатом життєдіяльності особистості, вибудованої у логіці послідовних досягнень, з іншого – відправним пунктом, метою, що скеровує особистість на її життєвому шляху (Галюк, 2004: 3).

Висновки з дослідження. За результа-

тами факторного аналізу встановлено детермінуючі ознаки аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду пізньої дорослості, представлені такими інтегральними психологічними характеристиками – 12-ма факторами: успішна реалізація, спрямованість на результат, регуляторний ресурс, марні намагання, диспозиція самоефективності, комфортне життя, інверсійна фемінність, сприяння у справах, зовнішній чинник, згортання соціальних ролей, незадоволеність самореалізованістю, прагнення до успіху. У факторній структурі ціннісного проектування досліджуваних розглядуваного віку домінують перших два, які можна по праву вважати провідними.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні означеного феномена представників ранньої дорослості.

References (Transliteration):

- Antsyferova, L. I. (2004). Razvitiye lichnosti i problemy gerontopsihologii [Personality development and problems of gerontopsychology]. Moskva : Izdatelstvo «Institut psihologii RAN».
- Bulakh, I. S. (2016). Psykholohiia osobystisnoho zrostantia pidlitkiv: realii ta perspektyvy [Psychology of adolescent personal growth: realities and perspectives]: monohrafiia. Vinnytsia : Nilan-LTD.
- Voloshyna, V. V. (2015). Psykholohichni tekhnolohii pidhotovky maibutnikh psykholohiv [Psychological technologies of training of future psychologists]: monohrafiia. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD».

- Galyuk, A. D. (2004). Osobennosti predstavleniy molodezhi o zhiznennom uspehe v sovremennoy Rossii [Peculiarities of young people's ideas about life success in modern Russia] : dis. ... kand. sotsiol. nauk. Ekaterinburg.
- Gamezo, M. V., Gerasimova, V. S., Gorelova, G. G., Orlova, L. M. (1999). Vozrastnaya psikhologiya : lichnost ot molodosti do starosti [Age psychology : personality from youth to old age]. Moskva : Izd-iy dom «Noosfera».
- Hrinova, O. M. (2018). Psykholohiia proektuvannia zhyttievoho shliakhu osobystisti yunatskoho viku [Psychology of designing the life path of a young person] : dys. ... d-ra psykhol. nauk. Kyiv.
- Ilinyih, S. A. (2012). Preobrazovanie gendernoy sistemy i novoe traktovanie kontseptov maskulinnosti-femininnosti [Transformation of the gender system and a new interpretation of the concepts of masculinity-femininity]. *Sotsiologicheskii almanah*. Vol. 3. S. 55–66. Rezhim dostupu : <http://cyberleninka.ru/article/n/preobrazovaniya-gendernoy-sistemy-i-novoe-traktovanie-kontseptov-maskulinnosti-femininnosti>.
- Karpenko, Z. (2018). Aksiologichna psikhologhiia osobystosti [Axiological psychology of personality] : monohrafiia. 2-he vyd., pererob., dopovn. Ivano-Frankivsk : DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka».
- Karpenko, Z. S. (2006). Kartohrafiia intehralnoi sub'iektnosti: post-postmodernistskyi proekt [Cartography of Integral Subjectivity: A Post-Postmodern Project]. *Liudyna. Sub'iekt. Vchynok* : Filosofska-psykholohichni studii / Za zah. red. V. O. Tatenka. Kyiv : Lybid. S. 157–175.
- Klymyshyn, O. I. (2009). Khrystyiansko-psykholohichni zasady psykhoterapevtychnoi reanimatsii dukhovnosti adytyvnykh osib [Christian-psychological foundations of psychotherapeutic resuscitation of the spirituality of addictive persons.]. *Zbirnyk naukovykh prats: sotsiologhiia, filosofii, psikhologhiia*. Vyp. 14. Ch. 2. S. 164–174.
- Klymchuk, V. O. (2006). Faktorny analiz : vykorystannia u psikhologichnykh doslidzhenniakh [Factor analysis: use in psychological research]. *Praktychna psikhologhiia ta sotsialna robota*. Vol 8. S. 43–48.
- Krasnova, O. V. (2000). Teoreticheskie voprosy podgotovki lyudey k vyihodu na pensiyu [Theoretical issues of preparing people for retirement]. *Psikhologiya zrelosti i stareniya*. Vol 4 (12). S. 5–31.
- Krasnova, O. V., Martsinkovskaya, T. D. (1998). Osobennosti sotsialno-psykholohicheskoy adaptatsii v pozdnem vozraste [Features of socio-psychological adaptation at a later age]. *Psikhologiya zrelosti i stareniya*. Vol. 3. S. 34–59.
- Malts, L. A., Fedoseeva, A. M. (2005). Psikhologicheskie kriterii zhiznennoy uspehnosti studentov pedagogicheskogo vuza [Psychological criteria for the life success of students of a pedagogical university]. *Analiz gumanitarnykh problem sovremennogo rossiyskogo obschestva: materialy internet-konferentsii s mezhdunar. uchastiem (24-30 oktyabrya 2005 g.)*. Omsk : Izd-vo OmGUPS, S. 94–97. Rezhim dostupu: <http://imek.org/?q=node/1230>.
- Nasledov, A. D. (2004). Matematicheskie metody psikhologicheskogo issledovaniya. Analiz i interpretatsiya dannykh [Mathematical methods of psychological research. Data Analysis and Interpretation]. Uchebnoe posobie. Sankt-Peterburg : Rech.
- Nikiforov, G. S. (2006). Zavershenie professionalnogo puti [Completion of a professional path] / *Psikhologiya zdorovya*. Sankt-Peterburg : Piter.
- Panok, V. H., Rud, H. V. (2006). Psykholohiia zhyttievoho shliakhu osobystosti [Psychology of the personal life path] : Monohrafiia. Kyiv: Nika-Tsentr.

Prihodko, E. V. (2009). K voprosu ob lichnostnom samoopredelenii pozhilyih lyudey [On the issue of personal self-determination of older people]. *Aktualnyie problemy psihologicheskogo znaniya*. Vol. 4. S. 20–31.

Prokopets, I. O. (2017). Osobennosti emotsionalnogo sostoyaniya i psihologicheskoe blagopoluchie muzhchin i zhenshin pensionnogo vozrasta s raznyim rabochim statusom [Peculiarities of the emotional state and psychological well-being of men and women of retirement age with different working status] : dis. ... kand. psihol. nauk. Moskva.

Selezneva, E. V. (2010). Smyislovyye determinanty samorealizatsii [The semantic determinants of self-realization]. *Mir psihologii*. 2010. Vol. 4. S. 78–91.

Smulson, M. L. (2012). Rozvytok u starosti: zavdannia, spetsyfika, ryzyky [Development in old age: tasks, specificity, risks]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii: zbirnyk statei*. Kyiv. Vyp. 31 (34). S. 186–196.

Smulson, M. L. (2013). Sub'ektnost v starosti kak faktor samorazvitiya [Subjectivity in old age as a factor of self-development]. *Chelovek, sub'ekt, lichnost v sovremennoy psihologii: materialy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, posvyaschennoy 80-letiyu A.V. Brushlinskogo*, 10–11 oktyabrya 2013 g., Moskva / otv. Red. A.L. Zhuravlev, E.A. Sergienko. V 3 t. T. 1. Moskva : Izd-vo «Institut psihologii RAN». S. 248–251.

Stavytska, S. O. (2012). Heneza dukhovnoi samosvidomosti yunatstva [Genesis of the spiritual consciousness of adolescence] : dys. ... d-ra psykhol. nauk. Kyiv.

Tekhnolohii zhyttievoho uspiyku (2007). [Technologies of life success]: [praktychno zorientovanyi posibnyk] / [I.H. Yermakov ta in.; redkol.: I.H.

Yermakov ta in.]; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Himnaziia «Konsul» № 86 (m. Kyiv). Kyiv : Himnaziia «Konsul» № 86.

Bromley, D. B. (1988). Human ageing : An introduction to gerontology. Harmondsworth : Penguin.

Inesa Hulias

PhD in Psychological Sciences, Associate Professor, associate professor of the Department of Psychology, Yuriy Fedkovych National University in Chernivtsi, Chernivtsi (Ukraine)

THE FACTOR STRUCTURE OF THE AXIOPSYCHOLOGICAL DESIGN OF THE LIFE ACHIEVEMENTS AT LATE ADULTHOOD

ABSTRACT

The article studies the specifics of axiopsychological design of a person's life achievements at his/her late adulthood. The basic psychological features of this age representatives are outlined.

It is also essential, as the article emphasizes, that the structure of a person's psychological time is changed considerably at late adulthood. The part of the future, which expanded a person's life space, decreases sharply in the person's chronotope. In addition, forced reduction of external activities, allows a person to expand and deepen the sphere of internal activities.

Attention is focused on the fact that the main concern of a person in this life period should be the development of his/her spiritual sphere, his/her life in the space of the deep existential senses of an individual and humankind to understand the uniqueness of each individual, his/her irreplaceability, which softens the situation of

uncertainty, gives the future some meaning.

The article states that a person's ability to design helps him/her to predict, on the probable basis, the results of both his/her own activity and that of other people and events. Predicting the possible degree of any goal achievement, under the conditions of a certain course of actions, is the content of the design process as a determinant of an individual's life achievements.

Within the context of the research methodology, the starting point is the concept on a personality as an integral agent of possible spiritual, moral and other deep transformations and object embodiments of a person; and the principles of subjectivity, value orientations, and teleological principles are the basis for the empirical study of the phenomenon.

A particular attention is paid to the empirical research, the results of which are generalized and interpreted in the factor structure of an axiopsychological design of the respondents' life achievements, represented by twelve components: successful implementation, result orientation, a regulatory resource, futile efforts, dispossession of self-efficiency, comfortable life, inverse femininity, promotion of activities, an external factor, curtailment of social roles, dissatisfaction with self-realization, desire for success. It has been found that the factor structure of the respondents' value design is dominated by the first two, which can be considered to be the leading ones.

Key words: late adulthood, life achievements, axiopsychological design.

Гуляс Инесса Антоновна

Кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры психологии, Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича, г. Черновцы (Украина)

ФАКТОРНАЯ СТРУКТУРА АКСИОПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ ЖИЗНЕННЫХ ДОСТИЖЕНИЙ ЛИЧНОСТИ ПЕРИОДА ПОЗДНЕЙ ВЗРОСЛОСТИ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию специфики аксиопсихологического проектирования жизненных достижений личности в период поздней зрелости. Определены основные психологические особенности представителей рассматриваемого возраста.

Отмечено, что в период поздней зрелости существенным является и то, что у человека заметно меняется структура его психологического времени. В хронотопе личности резко уменьшается доля будущего, которое расширяло ее жизненное пространство. Вынужденное снижение внешней активности, с другой стороны, позволяет человеку расширить и углубить сферу внутренней активности.

Сфокусировано внимание на том, что главной заботой человека в такой период должно быть развитие духовной сферы личности, проживания в пространстве глубинных смыслов бытия отдельного человека и человечества, понимание уникальности каждого индивида, его незаменимости, что смягчает ситуацию неопределенности, предоставляет будущему определенного смысла.

Отмечено, что способность к проектированию дает человеку возможность на вероятной основе предсказывать результаты как собственной деятельности, так и деятельности других людей и событий. Предсказания возможной степени достижения любой цели, в условиях определенного образа действий, составляет содержание процесса проектирования как детерминирующего фактора жизненных достижений личности.

Констатировано, что в контексте методологии исследования отправным пунктом является представление о личности как интегрального субъекта возможных духовных, нравственных и других глубинных трансформаций и предметных воплощений человека, а в основу эмпирического исследования указанного феномена легли принципы: субъектности, ценностных ориентаций, телеологичности.

Особое внимание уделено эмпирическому исследованию, результаты которого обобщены и интерпретированы в факторной структуре аксиопсихологического проектирования жизненных достижений испытуемых, представленной двенадцатью компонентами: успешная реализация, нацеленность на результат, регуляторный ресурс, напрасные попытки, диспозиция самоэффективности, комфортная жизнь, инверсионная феминность, содействие в делах, внешний фактор, свертывание социальных ролей, неудовлетворенность самореализованностью, стремление к

успеху. Установлено, что в факторной структуре ценностного проектирования респондентов доминируют первые два, которые по праву можно считать ведущими.

Ключевые слова: поздняя взрослость, жизненные достижения, аксиопсихологическое проектирование.

Дата отримання статті: 16.08.2019

Дата рекомендації до друку: 20.08.2019

Дата оприлюднення: 31.08.2019